

علامه ضیائی فقیه و اصولی گمنام

﴿ امرالله شجاعی راد ﴾

مقدمه

یکی از فقها و اصولیین گمنام شیعه که بوسیله تراجم نگاران رصد نشده و نامش در لابلای فهرست‌های کتابخانه‌ها و نسخه‌های خطی مخفی گردیده، اصولی و فقیه و ادیب و شاعر برجسته شیعه علامه سید عبدالله بن ابوتراب بن عبدالمفتاح بن جعفر حسینی حسنی طباطبایی تبریزی است که دارای تخلص شعری «ضیائی» بوده و اولین بار محقق گرامی آقای اشکوری در تراجم الرجال متعرض نام و احوالات وی شده است.^۲

ظهور و بروز این اصولی قدرتمند و برجسته در اوائل قرن سیزدهم می‌باشد، زمانی که عصر ظهور فقهاء و اصولیین بزرگ شیعه بوده است فقهای نظیر: آیت الله میرزا ابولقاسم قی (۱۲۳۱ق) و سید علی طباطبائی صاحب ریاض (۱۲۳۱ق) و سید محمد مجاهد (۱۲۴۲ق) که همگی برخواسته از مکتب اصولی، مجدد بزرگ شیعه مرحوم علامه محمد باقر وحید بهبهانی (۱۲۰۶ق) می‌باشند. وحید بهبهانی مکتب شیعه و اصول فقه شیعه را وارد مرحله جدیدی کرد و مکتب اخباری‌گری را وارد چالش جدی گردانید. به نظر میرسد فقیه برجسته

۱. محقق در مجمع الفکر الاسلامی.

۲. تراجم الرجال، ج ۲، ص ۹۹.

ما، علامه سید عبدالله طباطبائی از گروهی از شاگردان وحید بهبهانی، چون میرزای قسی و صاحب ریاض و سید یوسف طباطبائی تبریزی تاثیر پذیرفته باشد.

اکثر فعالیت پژوهشی ایشان، نویسندگی در امور مختلف مثل لغت و ادب و شعر عربی و فارسی و ترکی و فقه و اصول فقه و علوم غریبه بوده است که نشان گرجامعیت و احاطه ایشان به اکثر علوم رسمی و غیر رسمی عصر خود می باشد.

فعالیت دیگر ایشان استنساخ مقداری از کتاب ها و رسائل علمی بوده؛ وی با دقت این نسخه ها را تصحیح و مقابله کرده و بر آن ها حواشی مفیدی نگاشته است. از جمله نسخه های خطی که وی استنساخ کرده کتاب "منتهی المقال" ابوعلی حائری می باشد که در رجب ۱۲۳۸ ق نگارش یافته است.^۱

وی در بعضی از حواشی خود از رمز "عب" که اختصار نام عبدالله می باشد، استفاده کرده است.^۲

تسلط ایشان به زبان ترکی و انتساب به خاندان بزرگ طباطبائی در تبریز و ارتباط با بزرگ خاندان طباطبائی "میرزا یوسف طباطبائی"، بیانگر آذربایجانی و تبریزی بودن وی می باشد. وی خود را در بعضی از نسخه ها این گونه معرفی کرده است: "عبدالله بن ابوتراب بن عبدالله فتاح بن جعفر الحسینی الحسینی"^۳

به نظر می رسد به جهت داشتن کرسی تدریس اصول فقه بویژه تدریس کتاب دارج حوزه های علمیه یعنی "قوانین الاصول"، ایشان موفق به تدوین کتاب گرانسنگ "میادین الفحول" می گردد.

استاد اشکوری می نویسد: از تاریخ هایی که در دیوان وی موجود می باشد، معلوم می گردد که ایشان متولد اوایل قرن ۱۲ ق است.^۴

۱. تراجم الرجال، ج ۲، ص ۹۹. در این مصدر این نسخه منتهی المقال معرفی شده است اما ما به نسخه ای که دارای این تاریخ باشد در کتاب خانه های ایران دست نیافتیم. شاید این نسخه در کتابخانه های عراق مثل کتابخانه عمومی امیر المؤمنین علیه السلام در نجف وجود داشته باشد.

۲. فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله گلپایگانی، ج ۵، ص ۲۶۹۸.

۳. فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله گلپایگانی، ج ۵، ص ۳۲۴۱.

۴. تراجم الرجال، ج ۴، ص ۹۹.

سال شمار زندگی ایشان:

۱۲۲۶ق : سال کتابت نسخه های "شرح الوافیة" و "القواعد والفوائد" و "الرعاية فی شرح البدایة"

۱۲۳۸ق : سال کتابت نسخه "منتهی المقال"

۱۲۴۰ق : تالیف کتاب "العروة الوثقی"

۱۲۴۶ق : تالیف کتاب "فصول اصول العام فی علم الکلام"

۱۲۵۴ق : تاریخ تقریظ سید محمود صاحب المواهب بن علی نقی طباطبائی بر کتاب "العروة الوثقی"

ایشان، که ظاهراً در این تاریخ زنده بوده اند و این آخرین تاریخی است که سال حیات ایشان را گزارش می کند.

پیش از بررسی تفصیلی آثار ایشان، فهرستی مختصر و موضوعی از آثار ایشان را ارائه می دهیم تا چهره اصولی فقهی و ادبی و کلامی و جامعیت در معقول و منقول وی به خوبی آشکار گردد.

۱- کتاب های اصولی :

۱- العروة الوثقی

۲- تعلیقات بر شرح الوافیة

۳- میادین الفحول فی شرح قوانین الاصول

۴- حاشیه بر تهذیب الاصول

۵- اراریس

ب- کتاب های فقهی :

۱- مشارع الحلال و الحرام

۲- حاشیه القواعد و الفوائد

ج- کتاب های کلامی :

الشهب الثواقب لحسم غیلان النواصب

فصول اصول العام

د - کتاب های ادبی :

۱- دیوان اشعار

۲- نظم اللطیف

۳- تجرید البلاغه

۴- القصیده الرمانیه

ذ - علوم متفرقه :

۱- حل الاحجیه در علوم غریبه

۲- البشرفی بشری النسر

۳- حاشیه الرعاية فی شرح البدایة در علم درایه

اما بررسی تفصیلی آثار علمی ایشان (به ترتیب حروف الفبا)

۱- الاراریس

این کتاب را ایشان یکبار در کتاب "میادین الفحول فی شرح قوانین الاصول" معرفی کرده است. متأسفانه از موضوع آن اطلاعی نداریم جز آنکه ظاهراً همانطور که در مقدمه میادین الفحول سخن رانده است از نگاشته های اصولی وی می باشد.

۲- البشرفی بشری النسر

ارجوزه ای است بزرگ در تفسیر احلام که افزون بر (۷۶۰) بیت می باشد.

از این کتاب نسخه ای در کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام موجود است. (فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام نجف، مجله تراثنا، شماره ۵۷، ص ۱۸۶، مجموعه ۹۵۳، گویا به خط مؤلف می باشد)

۳- تجرید البلاغه

در علوم بلاغت و معانی و بیان در یک مقدمه و سه فصل و یک خاتمه.

تنها نسخه خطی این کتاب در کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام به خط مؤلف در نجف موجود می باشد و در فهرستی که مرحوم سید عبدالعزیز طباطبائی از این کتابخانه تهیه کرده است معرفی شده است (مجله تراثنا، شماره ۵۸، ص ۱۷۹)، لکن در فهرست دیگر این کتابخانه که آقای موجانی تهیه کرده است با این عنوان ذکر نشده بلکه با عنوانی دیگر آمده است که ظاهراً همین کتاب باشد.

عنوان دیگر "رسالة في تحقيق المباحث البينيه" می باشد (فهرست کتابخانه امیرالمؤمنین، ص ۳۷۶ شماره ۲۰/۳/۹/۷)

آغاز: "الحمد لله على جزیل العطاء وجميل النعماء...".

۴- تعلیقات علی شرح الوافیة

مجموعه حواشی است که ایشان در نسخه "شرح الوافیة" تالیف محمد بن محمد باقر رضوی قمی که از معروف ترین شرح های وافیه ملا عبدالله فاضل تونی می باشد، نگاشته است. این نسخه را خود ایشان در سال ۱۲۲۶ هـ استنساخ و تعلیقات خود را در حواشی آن با امضای (عب عفی عنه) و (عب وفق) درج کرده است.

تنها نسخه این تعلیقات در کتابخانه آیت الله گلپایگانی موجود می باشد (فهرست نسخه های خطی آیت الله گلپایگانی، ج ۵، ص ۲۶۹۸ شماره ۱/۱۹۸، به تاریخ ۱۲۲۶ ق)

۵- حاشیة القواعد و الفوائد

این تعلیقات نیز در حواشی نسخه "القواعد و الفوائد" شهید اول که خود استنساخ کرده است نوشته شده است. "القواعد و الفوائد" قواعد و فوائد کلی اصولی و فقهی و نحوی است که از آن مسائل و فروع فقهی زیادی استخراج می شود، ابتداء قاعده را ذکر می کند و سپس تمامی مسائلی که از آن ممکن است استخراج شود را می آورد با عنوان "قاعده" و "فائده" که مجموع آن ۳۰۲ قاعده است به اضافه حدود ۱۰۰ فائده.

تنها نسخه این حاشیه در کتابخانه آیت الله گلپایگانی موجود است با امضای (عب) (فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله گلپایگانی، ج ۶، ص ۳۲۴۱ شماره ۲/۱۹۸ به سال ۱۲۲۶ ق)

۶- حاشیة الرعایة فی شرح البدایة

این تعلیقات هم در حواشی نسخه کتاب "الرعایة فی شرح البدایة" شهید ثانی به خط خود ایشان درج گردیده است. از این تعلیقات و اصل کتاب به سال ۱۲۲۶ ق فارغ شده است. مؤلف تالیفات کثیره خود را با امضای "عب" ثبت کرده است.

تنها نسخه خطی این حاشیه در کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام نجف اشرف نگهداری می شود. (مجله تراثنا، شماره ۷۷-۷۸، ص ۳۱۱ رقم ۹۳ ضمن مجموعه)

۷- حاشیة علی تهذیب الاصول الی علم الاصول. تعلیقات و حواشی است بر کتاب

"تهذیب الاصول الی علم الاصول" از علامه حلی در علم اصول. این حاشیه نیز در حاشیه نسخه خطی این کتاب، به خط ایشان در کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام در نجف موجود می باشد. (مجله تراثنا، شماره ۶۶-۶۷، ص ۲۶۸، رقم ۹۳ مجموعه)

۸- حل الاحجیة، در علوم غریبه

شرحی است مزجی بر "الاحجیة" که معماهای محمد کاظم بن امین طیب می باشد نسخه این کتاب نیز در کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام نجف موجود است. (مجله تراثنا، شماره ۶۹-۷۰، ص ۲۲۲-۲۷۳، مجموعه ۹۵۳، شاید به خط مؤلف باشد)

۹- دیوان ضیائی، به زبان فارسی و عربی

مجموعه اشعار مؤلف است و ظاهراً در این تاریخ هایی ذکر شده است که مرحوم سید عبدالعزیز طباطبائی اشاره می کند که از این تاریخ ها معلوم می گردد که ایشان از علمای اواخر قرن دوازدهم و اواسط قرن سیزدهم می باشد. تخلص شعری وی در این دیوان "ضیائی" است. تنها نسخه این دیوان در کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام نجف موجود می باشد. (مجله تراثنا، شماره ۷۳-۷۴، ص ۲۲۲-۲۲۳، رقم ۹۵۳/۱)

۱۰- الشهب الثواقب لحسم غیلان النواصب

قصیده ای است نونیه در مبحث امامت به زبان عربی تنها نسخه این دیوان در کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام نجف موجود است. (مجله تراثنا، شماره ۸۳-۸۴، ص ۳۱۵-۳۱۶ ضمن مجموعه ۹۵۳)

۱۱- العروة الوثقی و الطریقة الوثقی

به زبان عربی در علم اصول فقه که در آن از حجیت ادله اصولی و دلالت آن بصورت مفصل و مبسوط بحث شده و متعرض اکثر مباحث اصولی شده است. ایشان به سال ۱۲۴۰ ق از این کتاب فارغ شده است و آن را قبل از کتاب "میادین الفحول" نوشته شده است. بر این کتاب علمای معاصر ایشان تقریظاتی نگاشته اند که از جمله آنهاست:

حاج میرزا ابولقاسم امام جمعه طهران

سید محمود صاحب المواحب بن علی نقی بن جواد طباطبائی، تاریخ این تقریظ شعبان

سال ۱۲۵۴ ق است

سید عبدالرزاق حسنی جهانشاهی

سید محمد یوسف بن عبدالفتاح الحسنى الحسینی طباطبائی تبریزی که از شاگردان وحید بهبهانی و صاحب ریاض و سید مهدی شهرستانی می باشد و از همه آنان روایت می کند و به مؤلف، اجازه روایت از آنان را داده است. شرح حال ایشان خواهد آمد.

میرزا عبدالرسول متخلص به "آزاد" که قصیده ای جیمیه را بعنوان تقریظ بر این کتاب سروده و مؤلف که خود دستی در شعر و ادب دارد آن را اصلاح کرده است و هشت بیت نیز بر آن افزوده است.

مؤلف بر این نگاشته خود حواشی و تعلیقات زیادی نوشته است. از این کتاب سه نسخه خطی موجود است یکی نسخه ای که در کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام نجف موجود است (مجله تراثنا، شماره ۸۷-۸۸، ص ۱۶۸ رقم ۱۲۳۱ در ۲۱۴ ورق) و نسخه دیگر در کتابخانه مسجد اعظم قم موجود است که به خط مؤلف می باشد (فهرستواره دنا، ج ۷، ص ۴۸۲) نسخه سوم این اثر در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می شود (فهرست نسخه های خطی اهدایی آیت الله خامنه ای، ج ۱۱، ص ۳۳۲ و هزار و پانصد نسخه خطی اهدایی رهبر معظم انقلاب حضرت آیت الله خامنه ای، ص ۱۷۶) فهرست نویس محترم کتابخانه آستان قدس توضیحات بیشتری را به ما ارائه می دهد و می نویسد:

(کتاب حاضر، کتابی است مفصل و استدلالی در اصول فقه، مشتمل بر یک مقدمه و سه "اقنوم" و یک خاتمه. مقدمه فی حده و موضوعه و اقسامه؛ اقنوم اول فی الکلام علی الظن المطلق لنفسه مع قطع النظر عن انضیافه الی مورد خاص او عامل او زمان (شامل دو مقام: ۱- فی جواز العمل به و امکانه عاماً. ۲- فی حجیته و لزوم اتباعه)؛ اقنوم دوم: فی الکلام علی اعتبار الظنون الخاصة بالمعنی الخاص (شامل چهار مقصد: ۱- فی حجیته الاخبار. ۲- فی حجیته الكتاب العزیز و السبع المثانی در سه مقام و دو بحث و یک خاتمه. ۳- فی حجیته الاجماع. ۴- فی حجیة الأدلة العقلیه و اعتبارها) در یک مقدمه و ظاهر درشش بحث: ۱- فی اللوازم الاستنباطية الدلالية للمناطق الصریحة و غیر الصریحة در پنج فصل. ۲- فی اللوازم الاستنباطية المتنیة. ۳- اللوازم الاستنباطية السندیة. ۴- اللوازم الطریقة در دو مقصد و دو فصل و چند مقام. ۵ و ۶- المفهوم و المنطوق و اللوازم التکلیفیه و الوضعية؛ اقنوم سوم: ؟، خاتمه: ؟. از آنجا که مولف در آغاز مقصد چهارم از اقنوم دوم (برگ ۱۷۳ پ) به مقدمه کتاب

"الاراریس" خود ارجاع داده و در "میادین الفحول" خود (تالیف شده قبل و بعد از ۱۲۳۱ق) نیز به "الاراریس" و "العروة الوثقی" ارجاع داده پس تالیف کتاب حدوداً در اول قرن ۱۳ق بعد از تالیف "الاراریس" و قبل از ۱۲۳۱ق در کربلا بوده است.^۱

کاتب نسخه ابراهیم بن کلبعلی خوانساری می باشد که کتاب را به سال ۱۲۴۴ق در ۲۱۳ ورق استنساخ کرده و کتاب را به مولف اهدا نموده است.

۱۲- میادین الفحول فی شرح قوانین الاصول

در کتاب "آشنایی با چند نسخه خطی" درباره این کتاب آمده است:

"مجموعه حواشی در تعلیقات بر کتاب "قوانین الاصول" میرزا ابولقاسم قمی (۱۲۳۱ق) است که قسمتی از آن را در روزگار میرزای قمی و قسمتی پس از درگذشت او در ۱۲۳۱ق نگاشته شده و سپس در این مجلد تدوین گردید و در مقدمه "میادین الفحول فی شرح الاصول" نام داده شده است.

نگارنده در دیباچه از نگارش های اصولی و استدلالی خویش و در متن کتاب جا به جا از سه اثر خود با این نام ها یاد میکند:

الاراریس (۲۳ ر)

العروة الوثقی در اصول فقه و مبسوط (۳۶ ر/ ۵۶ ر/ ۶۸ پ/ ۷۹ پ/ ۱۱۹ پ/ ۱۲۶ ر-

پ/ ۱۳۱ پ/ ۱۳۸ ر)

تعلیقات بر شرح وافیه (۸۸ پ)

از آن جا که آغاز نسخه حاوی مطالب مفیدی است ذکر می گردد:

آغاز:

"بسم الله. الحمد لله واهب العطاء وكاشف الغطاء عن فروع الاحكام به قوانين الاصول ... و بعد فيقول المفتاح الى الله الوهاب الغني ابن ابي تراب عبد الله الحسيني الطباطبائي لما كان الاصول بين العلوم كالورد بين الشموم والبدر بين النجوم ... و كان اصل المحقق الشارع و المدقق البارع السابق على الابدال و الفائق على الأمثال النحرير العالم الميرزا ابي القاسم رضی الله عنه وارضاه و جعل حظاير القدس مقيله و مشواه في هذا الشأن مؤسس البنیان مشتملا على

۱. فهرست نسخه های خطی اهدایی آیت الله خامنه ای، ج ۱۱، ص ۳۳۲-۳۳۴.

القواعد متقنه رائقه و فواید محکمه فائقه حتی تناوبته الانظار والعقول و تناوبته النحاریر بالقبول.^۱
 ... فادخلت نفسی فی جمله آخذیه ولم اضایق بقدر وسعی عن لحاظه و تدریس طالبیه
 فسبح لی بعض الافکار فی المجال فحررت یسیرا من کثیر علی غیر رویه باستعجال اذ تحریر کل
 ما یخطر بالبال مما یتحمله اجمال الجمال مع انه لیس کل ما یعلم یقال و کل حاشیه اولاً و
 اخر اشتملت علی الدعاء بطول بقاءه فهی فی حال حیاته و کل ما اشتملت علی ترحیمه کذلک
 فبعد وفاته فاتفق فی طیها بعض تحقیقات رائقه و صدر فی اثنا عشر نحو من تدقیقات فائقه سیما
 فی مباحث التقلید والاجتهاد فالتمسنی بعض اصحاب السداد فی تدوینیه ممن لایسعی رده
 و تحریمه فاجبته الی ذلک الحال و ان لم یکن قابلاً للتدوین مجال اذ لم اکن فی هذا المجال کراجل
 الرجال او کسمه قد قضی نجبه او انقضت له الاجال مع کونه مفصول الابواب غیر فاصل
 الخطاب ولا وافیاً بجمیع اجاث الكتاب اذ استیفاء کل ما یتعلق بها بل ببعضها من الخیال بل
 مبادیه غیر مقدور الا ان عدم سقوط المیسور بالمعسور مشهور مع ان بعض سوانحی فیه فی سائر
 کتبی الاصولیه والحججیه غیر مسطور ولعل طالب به یتتبع و غلیل صدر شائق به یتتبع و انما من
 فضل ربی یوم لقائه به انتفع. وسمیته بمیادین الفحول فی شرح القوانین الاصول ...^۲

تنها نسخه موجود از این اثر روزین اصولی در کتابخانه استان مقدس حضرت معصومه
 علیها السلام یافت میشود و از این لحاظ نسخه ای منحصر بفرد است. (چند نسخه خطی شماره
 ۱۵ ۲۴۸ ص ق ۱۳)

۱۳- فصوص اصول العام فی علم الکلام

این کتاب به منزله مقدمه کتاب "مشارع الحلال و الحرام" مؤلف می باشد که در فقه به
 سال ۱۲۴۶ ق نگاشته است. سیره معمول علمای شیعه از دیرباز ۲ دهه بوده که بر کتب فقهی
 خود یا دیگران مقدمه ای در اصول دین نگارند و ایشان هم طبق این سیره است به نگارش
 این مقدمه دست یازیده است.

تنها نسخه خطی این کتاب در کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام در نجف به خط مولف
 موجود می باشد (مجله تراثنا، شماره ۸۹-۹۰، ص ۲۵۹، رقم ۱۱۹، در ۱۶۰ ورق)

۱. فهرست نسخه های خطی اهدائی آیت الله خامنه ای، ج ۱۱، ص ۳۲۲-۳۳۴.

۲. آشنایی با چند نسخه خطی: ۳۸-۳۹.

۱۴- القصيدة الرمانيه

به زبان عربی در وصف انار و آثار آن و ترغیب در خوردن آن. از این قصیده نسخه ای در کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علیه السلام در نجف موجود است (مجله تراثنا، شماره ۹۱-۹۲، ص ۲۴۵، مجموعه ۹۵۳)

۱۵- مشارع الحلال و الحرام

کتاب فقهی بزرگ ایشان که متأسفانه نسخه ای از آن در دست نیست. این کتاب را ایشان در کتاب "فصوص اصول العام فی علم الکلام" که مقدمه مشارع است معرفی کرده است. در تراجم الرجال از این اثر با عنوان "شارع الحلال و الحرام" یاد شده که ظاهراً اشتباه چاپی باشد.^۱ مرحوم استاد سید عبدالعزیز طباطبائی احتمال داده که این کتاب همان کتاب "مشارع الاحکام" باشد که شیخ آقا بزرگ تهرانی در ذریعه یاد کرده و آنرا به یکی از شاگردان صاحب جواهر منسوب کرده است.^۲

شیخ آقا بزرگ تهرانی در ذریعه در ذیل کتاب مشارع الاحکام می نویسد:

"(مشارع الاحکام) فی شرح شرایع الاسلام لبعض تلامیذ صاحب الجواهر، كما صرح فی بعض تقریرات له فی الطهارة، وصرح بتلمذته لصاحب الجواهر فی مسألة التیمم الواجد للماء، رایت التقریرات عند السيد عبد الحسين الحجة بکربلاء، ولعل هذه التقریرات ایضاً للشيخ محمد طاهر^۳ المذكور آنفاً فیتحد مع سابقه ...^۴

البته نام کتاب شیخ محمد طاهر بن محسن دزفولی در مجموعه خطی خاندان آیت الله شیخ محمد رضا معزی بانام "شوارع الاحکام فی شرح شرایع الاسلام" آمده است^۵ و این امر بر فرض صحت آن، احتمال محقق طباطبائی را افزایش می دهد.

۱. تراجم الرجال، ج ۲، ص ۹۹.

۲. مجله تراثنا، شماره ۸۹-۹۰، ص ۲۵۹.

۳. محمد طاهر بن محسن بن اسماعیل بن اسد الله دزفولی (۱۲۳۰-۱۳۱۵ق) از اکابر مراجع

شیعه و از شاگردان صاحب جواهر و شیخ مرتضی انصاری و حاج محمد ابراهیم کلباسی.

(اعیان الشیعه ج ۹ ص ۳۷۶، نقباء البشر ج ۳ ص ۹۵۷ و معزی نامه، ص ۱۶۷-۱۶۸).

۴. الذریعه، ج ۲۱، ص ۳۱.

۵. معزی نامه، ص ۲۸۰.

۱۶- نظم اللطیف

منظومه‌ای در ترجمه کلمات ترکی به فارسی و آموزش زبان ترکی. نام این کتاب در تراجم الرجال "نظم لطیف" آمده است.^۱

۱۷- مصابیح الاصول یا المصابیح فی اصول الفقه

به زبان عربی. از این کتاب یک نسخه خطی بیشتر موجود نیست که در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است. دکتر فاضل یزدی مطلق فهرست نویس محترم فهرست نسخه‌های خطی اهدایی باهمه تلاش درخوری که انجام داده به مؤلف کتاب دست نیافته است. ایشان می‌نویسد:

"کتاب مفصل استدلالی است باعناوین "مصباح - مصباح" فاقد مقدمه و خاتمه که ظاهراً در چند مقصد و هر مقصد شامل چند مصباح مرتب شده و مقصد چهارم آن در ادله عقلیه است؛ با جستجوی زیاد عنوان صحیح و نام مؤلف آن به دست نیامده، جهت شناسایی بیشتر کتاب، نقل قول‌های مؤلف و سرفصل‌های کتاب (مصباح‌ها) به ترتیب ذکر می‌شود. اولاً مؤلف از "معالم الاصول" ابن شهید ثانی، "وافیه الاصول" عبدالله فاضل تونی، "قوانین الاصول" میرزای قمی (۱۲۳۱ق) و حاشیه آن و "مفاتیح الاصول" مجاهد طباطبائی (۱۲۴۲ق) به کرات یاد کرده و از شیخ جعفر کاشف الغطاء و رساله "صلاة الجمعة" فاضل تستری و (در برگ ۱۳۴ و ۱۳۷ پ نسخه حاضر) از رساله "حجیة الشهرة" و "حجیة الظن" سید محمد مجاهد طباطبائی (تالیف شده در ۱۲۳۴ق) و "استصحاب" وحید بهبهانی نقل قول کرده است، ثانیاً با "مصابیح الاصول" ملا احمد خوانساری (نسخه ۱۳۱۲۶ رضوی) و "مصابیح الاصول" محمد جعفر شریعتمدار استرآبادی (تالیف شده در ۱۲۳۲ق) و "مصابیح المنیفة" محمد جعفر کرمانشاهی (۱۲۵۴ق) تالیف شده بین ۱۲۲۴ تا ۱۲۲۷ق، و "مصابیح الاصول" محمد مهدی کرباسی (۱۲۷۸ق) تالیف شده پس از ۱۲۷۲ق مطابقت ندارد...^۲

سپس ایشان به بیان بخشی از فصول کتاب که عنوان مصباح دارد می‌پردازد و در نهایت این چنین می‌نگارد: "تاریخ کتاب باید بین ۱۲۳۴ق (تاریخ تالیف حجیت ظن سید مجاهد)

۱. تراجم الرجال، ج ۲، ص ۹۹.

۲. فهرست نسخه‌های خطی اهدایی ایت الله خامنه‌ای، ج ۱۱، ص ۴۵۱.

تا ۱۲۶۱ق (تاریخ تحریر نسخه حاضر) باشد و حتی طبق اصطلاحات متن و هامش بعید نیست که نسخه، پیش نویس مؤلف و کاتب "ضیاء الدین"، همان مؤلف باشد که در رجب ۱۲۶۱ق به تالیف مشغول بوده است. نسخه حاضر شامل همه مباحث فوق به جز مبحث "جمع محلی به لام" (مصباح ۷) است که از نسخه ۲۵۹۳۴ آستان قدس جهت کامل تر شدن کتاب شناسی ضبط شده است.^۱

اما به نظر میرسد چنین فردی که هم ملقب به "ضیاء الدین" باشد و هم از اصولی های برجسته اواسط قرن سیزدهم هجری و صاحب آثار مختلف اصولی باشد، می بایست همین فقیه برجسته علامه سید ضیاء الدین عبدالله بن ابوتراب بن عبدالفتاح حسینی طباطبایی باشد. وی به سال ۱۲۵۴ق زنده بوده است و شش کتاب اصولی نگاشته است که با در نظر گرفتن این کتاب می شود هفت کتاب.

در ادامه اشاره ای خواهیم داشت به بررسی زندگی سه تن از افرادی که با علامه ضیایی نسبت داشته اند.

سید محمد علی بن ابوتراب بن عبدالفتاح بن جعفر حسینی طباطبایی فقیه و عارف جلیل القدری که به سال ۱۲۶۸ق زنده بوده است. وی برادر علامه ضیایی می باشد. محقق گرامی آقای اشکوری وی را چنین معرفی می کند:

"فاضل عالم فقیه جلیل جامع لاطراف العلوم و المعارف من اعلام القرن الثالث عشر و کان میل الی العرفان. له "العناوین فی الفقه" و "مسلك النجاة" و "مرآة القلوب"، الفه سنه ۱۲۶۸.^۲ برای کلام می توان افزود که:

الف - مسلك النجاة، به زبان عربی، در آداب دعا و اسما حسناى الهی و آداب نماز و تعقیبات و دعاهای ماه ها و مشتمل بر مطالب لغوی و بحث های مفید در شرح بعضی از دعاها و بیان آنچه احتیاج به بیان دارد در یک مقدمه و دوازده باب و یک خاتمه می باشد. نسخه خطی این کتاب در کتابخانه آیت الله مرعشی موجود است. (فهرست کتابخانه آیت الله مرعشی، ج ۲۴، ص ۷۴، شماره ۱/۹۲۸۸ در ۱۲ ورق بخط مؤلف)

۱. همان، ص ۴۵۴.

۲. تراجم الرجال، ج ۳، ص ۳۱۳.

ب- مرآة القلوب، به زبان عربی در تفکر و تدبیر در آیات و مخلوقات الهی و پی بردن از این راه به یگانگی خداوند متعال، با عناوین "مرآة - مرآة" و استفاده از آیات و احادیث معصومین و گفته های بزرگان عرفان می باشد. وی در اواخر کتاب، اسمای حسناى الهی را شرح کرده است. این کتاب به روز دوشنبه ۲۳ محرم ۱۲۶۸ ق به پایان رسیده است.

نسخه خطی این کتاب در کتابخانه آیت الله مرعشی موجود است. (فهرست کتابخانه آیت الله مرعشی، ج ۱۱، ص ۲۱۲، شماره ۴۲۱۱ در ۶۶ ورق بخط مؤلف به سال ۱۲۶۸ ق) قابل ذکر است ایشان کتاب هایی را استنساخ کرده است که عبارتند از:

الف- نسخه خطی "القواعد والفوائد" شهید اول مورخه ۱۷ رجب ۱۲۴۱ ق، در حاشیه این نسخه تعلیقات ایشان و دیگران موجود می باشد.^۱

ب- نسخه خطی "تفسیر آیه النور" شیخ احمد احسائی که به سال ۱۲۴۳ ق نگاشته است.^۲

ج- نسخه خطی "تهید القواعد الاصولية" از شهید ثانی که به سال ۱۲۴۲ ق نوشته است.^۳

گذشت که محقق گرامی آقای اشکوری کتابی با عنوان "العناوین فی الفقه" بایشان نسبت داده است؛ لکن به کتابی با این عنوان که تالیف ایشان باشد در فهرس نسخه های خطی موجود در ایران دست نیافتیم و احتمالاً یا در یکی از این دو کتاب خود به آن اشاره کرده است یا استاد اشکوری به نسخه ای از آن در کتابخانه های خارج از ایران دست یافته است. آنچه در کتابخانه های ایران با این نام یعنی "العناوین فی الفقه" موجود است از شیخ محمد تقی اصفهانی است.^۴

میرزا محمد حسین بن ابی تراب طباطبایی

وی از علمای اواخر قرن ۱۳ هجری و اوایل قرن ۱۴ هجری می باشد. میرزا حشمت در قصائد زیادی که در دیوان خطی اش موجود است، وی را ستایش کرده که دلالت بر جلالت شأن وی و مقام رفیع علمی او در زمان خود دارد؛ آن چنان که وی را با عنوان

۱. فهرست نسخه های خطی آستان قدس رضوی، ج ۲۱، ص ۱۰۷۶.

۲. فهرست نسخه های خطی دانشکده ادبیات تهران، ج ۲، ص ۵۳.

۳. فهرست نسخه های خطی آستان قدس رضوی، ج ۱۶، ص ۹۹.

۴. فهرست کتابخانه آیت الله مرعشی، ج ۱۳، ص ۶۴ و التراث العربی المخطوط، ج ۴ ص ۹۲.

"سیدالموحدين" وصف کرده است.^۱

به نظر می رسد با توجه به نام پدر و زندگی در اواخر قرن ۱۳ هجری، وی یکی دیگر از برادران علامه ضیایی باشد.

حاج میرزا یوسف بن عبدالفتاح حسنی حسینی طباطبایی تبریزی

استاد اشکوری ایشان را به عنوان یکی از علمای گمنام معرفی می کند و می نویسد:

"ملك نسخة من "حاشية الجلبی" فی سنة ۱۱۹۶ بشیراز، و كتب السيد شهاب الدين النجفی المرعشی انه من اعظام تلاميذ المولى محمد باقر الوحيد البهبهانی، و توفیه سنة ۱۲۴۲ و انه جده من قبل امه، فهو شهاب الدين بن محمود بن العلویه شمس خاتون بنت محمد بن عبدالفتاح من میرزا یوسف الطباطبایی، و سجع خاتمه "المتوکل علی الله الغنی محمد یوسف الحسنی". اقول: اجاز السيد عبدالله بن ابی تراب الطباطبایی، و صورة اجازته مدرجة فی كتاب المجاز "العروة الوثقی".^۲

آیت الله مرعشی نجفی رحمته الله در ذیل زندگینامه شخصی خود دو جا متعرض ترجمه ایشان شده اند. یکجا در ذیل ترجمه جده شان اضافه میکنند که جده شان دختر علامه مجاهد برضد روس به همراه سید محمد مجاهد حاج میرزا یوسف طباطبایی تبریزی است که به سال ۱۲۴۲ ق فوت کرده است و قبرش در حجره متصله به باب عباچیه از ابواب صحن علوی در نجف اشرف می باشد.^۳

و در جای دیگر باز هم در ذیل ترجمه جد مادریشان بنحو دقیق تر آورده است:

"العلویة الشریفة شمس بیگم بنت العلامة الزاهد السيد محمد بن العلامة السيد عبدالفتاح بن العلامة الحاج میرزا یوسف الطباطبایی المتوفی سنة ۱۲۴۲، رئیس العلماء المجاهدين فی محاربة فتح علی شاه مع الروس...".^۴

مرحوم علامه طباطبایی، صاحب تفسیر شریف المیزان در "نسب نامه خاندان طباطبایی"

اطلاعات تازه تری درباره میرزا یوسف ارائه می دهد و می نویسد:

۱. تراجم الرجال، ج ۳، ص ۱۸۸.

۲. همان، ج ۴، ص ۶۵.

۳. موسوعة العلامة المرعشی، ج ۱، ص ۴۰۴.

۴. موسوعة العلامة المرعشی، ج ۱، ص ۴۱۶.

"مرحوم حاجی میرزا یوسف مجتهد: شخصی بوده در عهد خویش متصدر و مقدم و از جمله معاریف تبریز و معروف و میان علم و عمل جمع کرده و متصدی مرافعات و محاکمات شرعیه نیز بوده و شخصی بوده مرتاض و متعهد و متقی و پرهیزکار و مستجاب الدعوه و به همین واسطه خاندان ایشان از زمان حیات آن مرحوم تا این ازمنه محل توجه عامه مردم و مورد نذورات بوده، ولادت ایشان سال هزار و صد و شصت و هفت (۱۱۶۷) هجری و وفاتش در سنه هزار و دویست و چهل و دو (۱۲۴۲) اتفاق افتاده. مناقب و نوادرایشان بسیار است و از آثار علمی ایشان:

۱- کتاب زهر الحساب

۲- رساله خراجیه

۳- رساله جهادیه

۴- رساله موجزه در اصول و فروع دین

۵- رساله مصباح در اصول دین

۶- رساله مسدود الحدود فی بیان الحدود^۱

و آن مرحوم از تلامذه مرحوم آیت الله بهبهانی و از آن مرحوم و جمعی دیگر از تلامذه بهبهانی اجازه دارد.^۲

۱. در نسب نامه خاندان طباطبایی، ص ۵۲ نام کتاب به همین صورت آمده است لکن اگر به تصویر نسخه اصل این نسب نامه که در نیمه دوم همین کتاب ص ۱۱۶ آمده است، رجوع شود می بینید که نام صحیح کتاب "مسوّدة الحدود فی مسائل الحدود" می باشد. از این کتاب چهار نسخه خطی موجود است. (فهرستواره دنا، ج ۹، ص ۵۵۹).

۲. نسب نامه خاندان طباطبایی، ص ۵۲ و ص ۱۱۶.

منابع

تراجم الرجال، سید احمد اشکوری، قم، دلیل ما، ۱۴۲۲ق
 فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله گلپایگانی، علی صدرایی خوئی و ابوالفضل
 حافظیان بابلی، تهران، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۸ش.
 آشنایی با چند نسخه خطی، حسین مدرسی طباطبایی و رضا استادی، ۱۳۹۶ق
 معزی نامه، به کوشش عبدالحسین طالعی، تهران کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس
 شورای اسلامی، ۱۳۹۰ش.

فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی، قم
 فهرست نسخه های خطی کتابخانه آستان قدس رضوی، مشهد
 موسوعة العلامة المرعشی، به اهتمام محمد اسفندیاری و حسین تقی زاده، قم، کتابخانه
 آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۳۲ق.
 نسب نامه خاندان طباطبایی، علامه سید محمد حسین طباطبایی، قم، مؤسسه بوستان
 کتاب، ۱۳۹۱ش.

مفاخر آذربایجان، عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، تبریز، نشر آذربایجان، ۱۳۷۴ش، ج ۱
 فهرستواره دست نوشته های ایران (دنا)، به کوشش مصطفی درایتی، تهران کتابخانه موزه
 و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹ش.

فهرست نسخه های خطی اهدایی حضرت آیت الله خامنه ای، دکتر محمود فاضل یزدی
 مطلق، آستان قدس رضوی، ۱۳۹۰ش.

فهرست هزار و پانصد نسخه خطی اهدایی رهبر معظم انقلاب آیت الله خامنه ای، رضا
 استادی، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۳ش.

فهرست نسخه هاسی خطی امیرالمؤمنین نجف اشرف، سید علی موجانی و علی بهرامیان،
 قم کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۸۹ش.

مجله تراثنا، قم، مؤسسه آل البيت

الذریعه، شیخ آقا بزرگ تهرانی

